

UMANISTUL POLONEZ FILIPPO BUONACCORSI-CALLIMACHUS ȘI ORIGINEA LATINĂ A POPORULUI ROMÂN

I. C. CHIȚIMIA

Umanistul polonez de origine italiană Filippo Buonaccorsi, căruia i-a plăcut să-și spună „Callimachus”, este cunoscut mai ales ca inspiratorul expediției regelui Jan Olbracht în Moldova, în 1497, terminată cu înfrângerea oștilor polone la Codrii Cosminului, atribuindu-se umanistului intenția machiavelică de a distruge nobilimea polonă, adversară regelui în probleme politice¹. Nu s-a atras însă atenția asupra marelui merit al lui Buonaccorsi în difuzarea ideii originii latine a poporului român.

Originea poporului și a limbii române a rămas multă vreme o enigmă. Dacă în evul mediu se întâmplă ca unii cronicari bizantini² sau papi³ să vorbească de originea romană a poporului român, faptul acesta n-a avut aproape nici un ecou în cultura europeană. În schimb, umaniștii italieni sînt cei care, în cursul veacului al XV-lea, au difuzat în cea mai mare măsură, oriunde s-au aflat, în țara lor sau în străinătate, opinia despre originea latină a „valahilor” și a limbii lor. Desigur, adunarea știrilor asupra românilor a durat, în evul mediu, multă vreme și aceste știri se datoresc contactului care a devenit tot mai strîns între Italia și Europa Orientală prin intermediul misionarilor

¹ Vezi Stanisław Lukas, *O rzekomie wyprawie na Turka w r. 1497*, în *Album uczacej się młodzieży, poświęcone Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu*, Liov, 1879, p. 1—9; Fr. Papée *Jan Olbracht*, Cracovia, 1936, p. 127 și urm.; discuția a plecat de la opera lui Buonaccorsi *Consilia socotită de unii învățați ca falsificat* (R. Wśetečka, *Rady Kallimachowe*, în *Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Cracovia, 1877, p. 111—169; H. Barycz, *Kulturalna działalność Piotra Kmily*, Przemyśl, 1924), de alții, în schimb și pe drept, ca o operă autentică (F. Bostel, în *«Kwartalnik historyczny»*, II, 1888, p. 320—322; Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. I, Cracovia, 1903, p. 210 și urm.; Jan Ptaśnik, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*, Varșovia, 1922, p. 130 și alții).

² Cronicarul bizantin Ioan Kinam, secretarul împăratului Manuel Comnen, afirmă, în sec. al XII-lea, că „vlahii sînt veniți din Italia” (cf. D. Russo, *Studii istorice greco-române*, București, 1939, p. 502).

³ Papa Inocențiu III scrie, la începutul sec. al XIII-lea, împăratului Ioan Asan, că populația imperiului acestuia coboară din romani: „populus terrae tuae [...] de sanguina romanorum se assertit descendisse” (cf. E. Hurmuzaki, *Documente*, t. I, partea I, București, 1887, p. 4).

catolici sau al relațiilor comerciale care lega cetățile italiene, Genova și Veneția, cu Marea Neagră, fie pe drumul de uscat trecînd prin Nürnberg, Cracovia, Liov, fie pe drumul de apă¹.

Marele umanist italian Gian Francesco Poggio Bracciolini (1380—1549) este primul în Europa care susține, cu argumente lingvistice, originea romană a poporului și a limbii române². El dă exemple aproximative de limbă română ca provenind din limba latină, în opera sa *Disceptationes convivales* (1451):

„Apud superiores Sarmati colonia est ab Trajano ut aiunt derelicta, quae nunc etiam inter tantam barbariem multa retinet latina vocabula, ab Italis, qui eo profecti sunt, notata. *Oculum* dicunt, *digitum*, *manum*, *panem*, multasque alias quibus apparet ab Latinis, qui coloni ibidem relictos fuerunt, manasse eamque coloniam fuisse latino sermone usam”³.

Alt umanist italian, Enea Silvio Piccolomini, devenit papa Pius al II-lea, a difuzat și mai mult această idee, ca de altfel și alți umaniști italieni, mai cu seamă în opera sa *In Europam* (1458), în care între altele afirmă că numele de „Valahia” derivă de la numele comandantului roman *Flaccus*, din care s-a format o *Flaccia* și pe urmă, prin alterare, *Valahia*:

„Et colonia Romanorum quae duces [dacos] coacerat eo deducta duce quodam Flacco, a quo Flaccia nuncupata. Et in longo temporis tractu corrupto ut sit vocabulo, Valachia dicta. Et pro Flacciis Valachi appellati, sermo adhuc genti romanus est, quamvis magna ex parte mutatus et homini italico vix intelligibilis”⁴.

Părerea lui Piccolomini a fost repetată pe urmă aproape de toți umaniștii europeni.

Filippo Buonaccorsi da Gemignano (1438—1496) a adus, în schimb un argument nou și de mare preț, neluat în seamă de cercetători. Dar mai întîi sînt necesare cîteva date privitoare la viața și activitatea acestui umanist, pentru a înțelege în ce împrejurări a luat cunoștință de poporul român. Născut la San Gemignano, în regiunea toscană, în mai 1438, Buonaccorsi și-a petrecut

¹ Vezi Y. Renouard, *Les hommes d'affaires italiens du moyen-âge*, Paris, 1949; M. Lemosse et M. Boulet, *Le commerce de l'ancien monde jusqu'à la fin du XV-e siècle*, Paris, 1950; Jan Ptaśnik, *Italia apud Polonos mercatoria*, Roma, 1910; Jan Ptaśnik, *Kraków włoski za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły*, Cracovia, 1910; Lucja Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*, Liov, 1925; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne a la Mer Noire au moyen-âge*, în «Revista istorică română», III, 1933, p. 172—173.

² Cf. R. Sabadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno*, în «Atene e Roma», XVIII, 1915, p. 83 și urm.; A. D. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în «Ephemeris Dacoromana», I, 1923, p. 360.

³ A. D. Marcu, *op. cit.*, p. 360: „La sarmații de sus există o colonie rămasă, se zice, de la Traian, care și acum, între atîtea vorbe barbare, păstrează multe cuvinte latine, consemnate de italienii, care au ajuns pe acolo. Zic *oculum*, *digitum*, *manum*, *panem* (ochi, deget, mînă, pine) și încă multe altele, care provin de la acei latini lăsați acolo drept coloniști, încît acea colonie rămasă locului s-a fost folosit de vorba latină”.

⁴ Redactată în 1458, opera lui Piccolomini a fost tipărită întîi la Memmingen, în Germania, în 1491, și apoi în numeroase ediții; vezi ediția: P. II P. M. *Asiae Europaeque elegantissima descriptio*, Köln, 1531, p. 303: „Și colonia romanilor, care a supus pe daci, a fost condusă de un comandant Flaccus, de unde i-a rămas numele de Flaccia. Iar după scurgere de multă vreme, s-a fost stricat vorba încît i s-a spus Valahia. Și în loc de Flaccii s-au numit valahi, graiul de baștină fiind pînă acum roman, cu toate că o mare parte s-a schimbat și omului din Italia îi este de-abia de înțeles”.

copilăria la Veneția și a făcut studii la Roma în „academia” condusă de Pomponio Leto, devenind o personalitate umanistă de frunte. Organizând, împreună cu alți umanști, un complot împotriva papei Pavel al II-lea (1464—1471), adversar înverșunat al umanștilor, după descoperire a fost silit în 1468 să se refugieze din Roma întâi în Sicilia, care a refuzat să satisfacă cererea de extrădare a papei, apoi pe rând în insulele Creta, Cipru, Chios, ajungând în 1469 la Constantinopole. Aci a aflat, prin negustori italieni, că una din rudele sale, Ainolfo Tedaldi, era arendaș de mine și vămi în Galiția Poloniei. În 1470 a luat drumul spre Polonia și, fără îndoială, acest drum a străbătut țările românești, Buonaccorsi având prilejul să cunoască direct poporul român și graiul lui. În Polonia umanistul italian a fost ocrotit de arhiepiscopul de Liov, Grigore de Sanok, el însuși un umanist, și de voievodul de Sandomir, Derslaw de Rytwiane, care se găsea în bune relații cu Ainolfo Tedaldi. Totuși seimul polon a hotărât în 1471 să-l extrădeze papei. Buonaccorsi a întocmit atunci o magistrală apărare și a înmînat-o voievodului de Sandomir, spunînd că hotărîrea seimului dezonorează pe însuși papa, arătîndu-l ca pe o ființă care nu se ridică cu nimic mai presus de patimile și răzbunarea omului de rînd, dezonorînd și statul polon care cedează presiunilor papale ca un supus față de stăpînul său¹. Murind în scurtă vreme papa, Buonaccorsi a rămas nestîngherit în Polonia. În 1472, după obiceiul umanștilor de a studia mereu, s-a înscris la Universitatea de la Cracovia, la secția de „arte liberale”, sub numele „Philippus Callimachus de Thedaldis, poeta de Florentia”². Aci a ținut și cursuri ca „extraneus”. Regele Cazimir Jagiellonul l-a luat profesor de limba latină pentru copiii săi, Jan Olbracht și Alexandru, trimițîndu-l apoi în multe misiuni diplomatice în Republica Venețiană, la Vatican, la împăratul Frideric III, la Constantinopole etc. În 1489, împreună cu umanistul german Konrad Celtes, a pus la Cracovia bazele primei societăți umanistico-literare polone cu numele „Sodalitas litteraria Vistulana”. A scris diverse opere literare și istorice³, între altele poezii erotice, adresate polonezei Fania Świltoszanka⁴, și a purtat corespondență cu umanști celebri ca Marsiglio Ficino⁵. Devenit sfetnic principal al lui Jan Olbracht, Buonaccorsi și-a atras adversități către sfîrșitul vieții, dar el rămîne o personalitate culturală și politică de mare importanță, în vremea respectivă în Polonia, întretînînd o vie atmosferă umanistă și avînd viziunea limpede a problemelor Europei Centrale și Orientale⁶.

¹ Actul în Stanisław Górski, *Acta Tomiciana*, ediția T. Działyński, t. I, Poznań, 1852, apendice nr. 1.

² Vezi *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, ed. A. Chmiel, t. I, Cracovia, 1887, p. 207.

³ Operele cu caracter istoric publicate în parte, după moartea autorului, la începutul secolului al XVI-lea, și republicate în *Monumenta Poloniae Historica*, VI, Cracovia, 1893, p. 1—162 (ediție nouă ofset, Cracovia, 1961).

⁴ Intitulată *Fannietum*, operă a fost publicată de Adam Miodoński, în „Rozprawy Akad. Um.”, secția filol., s. II, t. XXI, 1904, p. 293—417.

⁵ Scrisorile în H. Zeissberg, *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter*, Viena, 1877, p. 41 și urm.

⁶ Vezi memoriul către Zbigniew Oleśnicki și ideea rezonabilă de încheiere a unor alianțe interstatuale, în *Acta Tomiciana*, t. I, apendice, p. 20 și urm.

În ce privește poporul român și originea lui, Filippo Buonaccorsi a avut ocazia în timpul traversării teritoriului românesc, să adune la fața locului anumite informații de care s-a servit mai târziu în operele sale. Spirit inteligent și viu, el a remarcat apoi, în Polonia, că polonezii numeau pe români aproape cu același termen (*Wolochy*) ca și pe italieni (*Wlochy*), doar, cum precizează el, cu o „schimbare de accent”. Atunci umanistul polonez nu se mai îndoiește de loc de originea latină a poporului român, și în opera sa *Vita et mores Sbignei Cardinalis* (1479—1480), el vorbește limpede despre acest lucru, prezentînd războaiele romanilor cu dacii și colonizarea Daciei:

„Quod quale fuerit, antequam repetatur, propter errorem multorum non frustra erit explicasse, quo tempore quaque ob causam missa sit a Romanis colonia in inferiorem Mysiam, quae hodie Valachia nuncupatur [...]. Nam Poloni, qui eos [Valachos] Italos scirent, lingua sua appellarunt eodem nomine, quo ceteros Italiae indigenas vocant, sed rudi admodum accentu. Mox, ubi Latinae litterae in Poloniam illatae sunt, **emollito paulatim vocabulo submitiori accentu Valachos dixerunt**. Quod nomen veluti quodam consensu ceterarum gentium ad haec usque tempora in illis perdurat”¹.

După cum se observă, Buonaccorsi emite un raționament temeinic. Dar ideea umanistului polonez depășește ca importanță simpla latinitate a poporului român. Este pentru prima dată, și destul de devreme, că se pune, lingvistic, problema sensului termenilor *wloch*, *voloh*, *vlah*, care în cercetările timpurilor moderne vor fi raportate la numele tribului celtic *Volca* — *Volcae*, constituind subiect de îndelungate dispute istorice și filologice². Buonaccorsi a avut intuiția sensului de „roman” sau „de origine romanică”, pe care-l aveau acești termeni și în consecință, el are prioritatea ideii cu secole în urmă.

Valoarea observației și a intuiției lui Buonaccorsi este dovedită și de faptul că un alt umanist italian, Antonio Bonfini (1425—1505), autorul scrierii *Rerum Ungaricarum decades*, care și-a dus viața la curtea lui Matei Corvin, și care vorbește, de asemenea, despre latinitatea românilor, nu observă și nu prezintă paralelismului termenilor maghiari *oláh* (român) și *olasz* (italian), cu același sens comun de „roman”, „romanică” și cu aceeași bază lingvistică, după cum nici umanistul de origine română Nicolae Olahus (1493—1568) nu face vreo apropiere, deși cunoștea maghiara și limba română, mulțumindu-se ca în opera sa *Hungaria* (1536—1537) să reproducă ideile lui Piccolomini, chiar cu oarecare îndoială asupra latinității limbii române,

¹ *Vita et mores Sbignei Cardinalis auctore Philippo Buonaccorsi Callimacho*, în *Monumenta Poloniae historica*, ed. II, t. VI, Cracovia, 1961, p. 236: „Oricum ar fi [...] pe lângă erorile multora nu va fi greșit să spunem că între timp va fi fost trimisă din aceeași pricină, de către romani, o colonie în Moesia inferioară, care astăzi se cheamă Valachia [...] Căci Polonii, care îi știu pe valahi de italieni, în limba lor îi numesc cu același nume, cu care îi desemnează și pe ceilalți băștinași ai Italiei, dar cu un accent oarecum stricat. Îndată ce scrisul latin a fost dus în Polonia, cuvîntul fiind înmuiat pe nesimțite, sub influența accentului, le-au zis *valahi*. Acest nume, bunăoară, printr-un oarecare consens al celorlalte popoare dăinuiește pînă în timpurile de-acum în limba acestora”.

² W. Kętrzyński, *Volcae Tectosages a Wlach, Wloch*, în *Rozprawy Akad. Um.*, sect. ist. și filoz., t. XLII, 1901, p. 31—41; Ilie Gherghel, *Cîteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvîntului „vlah”*, în «Conv. lit.», LII, 1920, p. 33—348; K. Schünnemann, *Die „Römer” des anonymen Notars*; în «Ungarische Jahrbücher», VI, 1926, p. 148—157; vezi încă H. de Arbois de Jubainville, *Introduction à l'étude de la littérature celtique*, Paris, 1883, p. 10—16 și alții.

care „a fost cîndva romană, însă pe timpul nostru foarte mult se deosebește de aceea, deși multe vorbe de ale lor pot fi înțelese de romanici”¹.

Într-o altă lucrare a sa, *Historia de rege Vladislao*, care se referă la regele polonez Vladislav I Jagiellonul, devenit și rege al Ungariei și căzut în lupta cu turcii de la Varna din 1444², Filippo Buonaccorsi prezintă, între altele, geografia, unitatea teritoriului și a poporului românesc, vorbind de Transilvania, de care se leagă „Montana Valachia”, teritoriul românesc continuînd cu Moldova ca o „altă Valahie”:

„[...] Hungari Transilvaniam vocant. Cui adiuncta est Montana Valachia inter Danubium et Carpatum, quae a maioribus Dacia vocabatur [...]. Altera vero Valahia, cui Moldaviae nomen est a flumine hoc tempore, apud antiquos Inferiores Misiae pars fuit; protenditur autem inter Danubium et Thyram ab Ierasso amne, Montanae Valachiae termino, usque ad Euxinum”³.

Ideile lui Buonaccorsi au creat un curent specific polonez. Dacă celebrul umanist Jan Długosz (1415—1480), contemporan cu Buonaccorsi, vorbește pe scurt de originea latină a românilor („quorum maiores et aboriginarii de Italiae pulsi”) ⁴, în sec. al XVI-lea Martin Kromer reia ideea lui Buonaccorsi și afirmă că prin termenii *Vulassi*, *Vulossi* slavii numesc toate popoarele italice, ceea ce este un argument în plus că poporul român este de „origină italică”:

„Polonorum quidem atque adeo Slavorum lingua, non modo hi populi, verum etiam omnes italici generis *Vulassi*, et *Vulossi* dicunt. Quod ipsum etiam argumento est italicam hanc gentem esse”⁵.

Acest curent, creat de Buonaccorsi, a continuat cu operele altor umaniști și istoriografi poloni ca Alexandro Guagnini⁶ sau Stanisław Sarnicki⁷, care au exprimat într-un fel aceeași idee, iar în sec. al XVII-lea cronicarii români Grigore Ureche și Miron Costin, după studii în Polonia, au dus mai departe argumentele lingvistice și istorice ale latinității și unității milenare a poporului român⁸.

¹ Vezi T. Cipariu, în «Arhiv pentru filologie și istorie», Blaj, 1867, p. 711 și 726 și Ioan Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, f.a., p. 5 și 9.

² Cf. Jan Dąbrowski, *Władysław I Jagiełłończyk na Węgrzech (1440—1444)*, Varșovia, 1922.

³ Philippi Callimachi, *Historia de rege Vladislao*, ediție Irmina Lichońska, Varșovia, 1961, p. 18 și 20: „Ungurii o numesc Transilvania. La aceasta se alătură Valahia Munteană, între Dunăre și Carpați, căreia strămoșii îi ziceau Dacia [...]. O altă Valahie, al cărei nume de Moldova este dat în vremea de acum după un râu, a fost în vechime o parte a Moesiei de Jos. Ea se întinde între Dunăre și Nistru, de la riul Siret și granița Valahiei Muntene pînă la Marea Neagră”.

⁴ Joannis Długosii seu Longini *Historiae polonicae libri XII*, t. I, Leipzig, 1711, cartea IX, col. 1122.

⁵ Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1555, p. 313: „Într-adevăr, în limba lor polonii, precum și slavii, nu numai acestui popor, dar și tuturor celorlalte de aceeași origine italică, le spun *vulassi* și *vulossi*. Ceea ce este de la sine un argument că acest neam este italic”.

⁶ Al. Gwagnin, *Rerum polonicorum tomi tres*, Frankfurt a.M., 1584, t. III, p. 453.

⁷ St. Sarnicki, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum*, Cracovia, 1587, p. 88.

⁸ Cf. I. C. Chițimia, *Bazele istorice și izvoarele ideii originii latine a poporului și a limbii române la Gr. Ureche și M. Costin*, în «Analele Universității București», sect. fil., 1967., p. 23—59.

În acest complex de fapte, Filippo Buonaccorsi a avut deci o viziune științifică de tip modern, care a rămas în umbră și care merită să fie pusă în lumină.

ПОЛЬСКИЙ ГУМАНИСТ ФИЛИППО БУОНАКОРСИ — КАЛЛИМАХ И РОМАНСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ РУМЫНСКОГО НАРОДА

(Резюме)

Филиппо Буонаккорси-Калимах, польский гуманист, выходец из Италии, в плане польско-румынских отношений известен прежде всего как вдохновитель похода короля Яна Ольбрахта в Молдову (1497). Ни разу не отмечалась та роль, которую он сыграл в деле распространения идеи романского происхождения румынского народа.

Буонаккорси эмигрировал в Польшу после неудавшегося заговора против папы Павла II. В 1470 году, направляясь из Константинополя в Польшу, Филиппо Буонаккорси, вероятно, пересек румынскую территорию, где смог собрать некоторые данные, которые позже привел в своих трудах. Позже, в Польше он отметил, что поляки пользовались почти одним и тем же термином для названия румын (*Wolochy*) и итальянцев (*Wlochy*) лишь только с «изменением ударения». Таким образом Буонаккорси одним из первых ввел косвенным образом в филологию вопрос о значении терминов *wloch*, *woloch*, *wlach*, которые в современных исследованиях будут соотнесены с названием кельтского племени — *Volcae* — и станут темой исторической и филологической дискуссии. Буонаккорси предугадал значение термина «романский» или «романского происхождения», и следовательно ему можно приписать приоритет в выдвижении этой идеи (см. его сочинение *Vita et mores Sbignei Cardinalis*).

Филиппо Буонаккорси впервые в своем сочинении *Historia de rege Vladislavo* (История короля Владислава) уверенно говорит о румынском народе и занимаемой им территории как о целостной единице, отмечая при три провинции: Трансильванию, Валахию и Молдову.

Идеи Буонаккорси получили дальнейшее развитие в трудах Мартина Кромера, Ал. Гва-нини, Ст. Сарницкого и др.

Итак, Буонаккорси сыграл важную роль в деле распространения идеи романского происхождения румынского народа. Этот факт оставался в тени. Несомненно он заслуживает пристального к себе внимания.

L'HUMANISTE POLONAIS PHILIPPE BUONACCORSI-CALLIMACHUS ET L'ORIGINE LATINE DU PEUPLE ROUMAIN

(Résumé)

Philippe Buonaccorsi — Callimachus, humaniste polonais d'origine italienne, est connu en ce qui concerne les relations polono-roumaines, surtout en tant qu'inspirateur de l'expédition du roi Jean Albert en Moldavie (1497). On n'a point encore dégagé de son activité le rôle qu'il a joué dans la diffusion de l'idée de l'origine latine du peuple roumain.

Buonaccorsi a émigré en Pologne à la suite d'un complot tramé contre le pape Paul II. En 1470, partant de Constantinople pour la Pologne, Philippe Buonaccorsi a traversé probablement le territoire roumain, où il a pu prendre sur place certaines informations, dont il s'est servi plus tard dans ses oeuvres. Il a remarqué ensuite, en Pologne, que les Polonais utilisaient presque le même terme pour désigner les Roumains (*Wolochy*) et les Italiens (*Wlochy*), seulement, comme il dit, avec „un changement d'accent". Alors Buonaccorsi est le premier qui pose,

indirectement, en philologie le problème du sens des termes *wloch*, *woloch*, *wlach*, qui dans les recherches des temps modernes, seront rapportés au nom de la tribu celtique *Volca* — *Volcae*, en constituant un sujet de dispute historique et philologique. Buonaccorsi a pressenti le sens de „roman“ ou „de l'origine romaine“ de ces termes et, par conséquent, on peut lui attribuer la paternité de cette idée (voir son oeuvre *Vita et mores Sbignei Cardinalis*).

De même, Philippe Buonaccorsi est le premier qui, dans son oeuvre *Historia de rege Vladislavo*, parle sans hésitation de l'unité du territoire et du peuple roumain habitant les trois provinces : la Transylvanie, la Valachie et la Moldavie.

Les idées de Buonaccorsi ont été reprises ensuite pas d'autres humanistes comme Martin Kromer, Al. Guagnini, St. Sarnicki etc. Donc Buonaccorsi a joué, dans le problème de la diffusion de l'origine latine du peuple roumain, un rôle important, qui est resté dans l'ombre et qui mérite d'être mis en lumière.